

JAMES DE RIJK (1806-1882), SCHILDER VAN DE ROMANTIEK

door Piet Timmer

Het is interessant om na te gaan waardoor een betrekkelijk klein dorp als Hilversum – dat omstreeks het jaar 1800 nog amper 3500 inwoners telde – een zo grote groep van kunstschilders kende. Vrijwel ononderbroken bleef deze groep gedurende de eerste zestig jaren van de vorige eeuw bestaan; een periode die gelijk loopt aan het kunsttijdvak van de Romantiek.

Er is, in tegenstelling tot de 'Haagse School' en tot wat men noemt de 'Larense schildersbent' van de Impressionisten (ontstaan na 1860), in Hilversum nooit sprake geweest van zo'n hechte geestverwantschap onder de 'romantiekers' dat in de kunstwereld kon worden gesproken van

een Hilversumse School. Een oorzaak daarvan kan zijn dat de Romantische schilderkunst, zeker in ons land, in het algemeen minder bevolgenheid kende.

De impressionisten daarentegen trokken veel meer dan de academische 'Romantiekers' met elkaar op en vormden een hechte samenleving. Geen Hilversumse School dus, maar wel voldoende reden om zich in de belevenissen en de prestaties van dat artistieke gezelschap te verdiepen.

Een aanzet tot beschrijving van Hilversumse kunstschilders van de Romantische stijl heb ik eerder gegeven in een beknopt artikel 'Kunst-

Het ouderlijk huis van James de Rijk, 'Lang Gewenscht' (coll. Streekarchief Gooi en Vechtstreek).

schilders in Hilversum'. Het doel van dit artikel is om nu wat uitvoeriger op dit onderwerp in te gaan. Het geeft mij tegelijkertijd de gelegenheid om in deze beschrijving een tijdsbeeld van het dorp Hilversum tussen de jaren 1800 en 1860 te schetsen.

Ik wil daarbij een kunstschilder centraal stellen die van de wieg (1806) tot het graf (1882) en van zijn eerste schilderij tot aan het werk van zijn oude dag in 'zijn' dorp Hilversum heeft gewoond en gewerkt en uit een aloud Hilversums erfgooiersgeslacht stamde.

JAMES DE RIJK – kunstschilder, tekenaar, lithograaf en leermeester in de schilderkunst.

Een dorp voor romantici

'Voorzeker waart gij meermalen in de gelegenheid, op onze vaderlandsche tentoonstellingen van kunstwerken, de vele uitstekende voortbrengselen te zien uit de beroemde schildersschool, welke hier (Hilversum) gevestigd is.

Nog bloeijen hier de Heeren van Ravenswaaij, de Rijk, Bodeman, Esman, Rentink, Bijlard, Zembsch, de jonge van Ravenswaaij en Danekes; thans houdt ook een zoon van den Heer Kruseman zijn verblijf alhier; en vroeger waren mede hier woonachtig de Heeren P.G. van Os, Koekkoek, Dawaille en B.Haanen.'

Deze fraaie en uitbundige tekst vloeide uit de pen van Jan Bastiaan Christemeijer uit Utrecht. Hij schreef in 1835 brieven die tot doel hadden om als reisgids te dienen voor de uitstapjes van zijn vrienden. Een jaar later werden deze brieven gebundeld in een boekje met de titel 'Landelijk schoon in 't Sticht van Utrecht en omgeving.'

In de promotie van de schilderkunst van zijn tijdgenoten lijkt Christemeijer niet te stuiten. Het doet af en toe denken aan de campagnes waarmee moderne reisbureaus steden en streken trachten te verkopen. Zo noemt hij in één adem maar liefst veertien schilders op die in de jaren dertig van de vorige eeuw in het dorp Hilversum de teken- en schilderkunst beoefenden.

Als wij Christemeijer in zijn lofrede nog een keer willen volgen dan lezen wij meteen waarom – althans naar zijn opvatting – zoveel kunstschilders Hilversum en omgeving hebben uitverkoren.

'Het behoeft u wel niet te bevreemden dat hier

zoo vele beoefenaars en liefhebbers der schilderkunst woonachtig zijn; gij toch kent nu de landstreek hier, die veel aantrekkelijks voor den beminnaar van natuurschoon heeft; daarbij is men hier in de nabuurschap van het bekoorlijke 's Gravenland, van Loosdrecht, en op slechts geringen afstand van Baarn, de Eemnessen, Soestdijk en de Vuursche; alle welke plaatsen uitnemend veel schoons voor het penseel van den landschap-schilder aanbieden; en daar Hilversum, ook in opzigt tot meerdere welvaart en geestbeschaving, als de kroon der Gooilandsche dorpen mag worden aangemerkt, is het niet zonder reden, dat dit dorp het lievelingsverblijf van vele beoefenaars der schilderkunst is.'

Een paradijs op aarde dus, en zeker voor kunstschilders.

Van der Aa, schrijver van het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, doet voor Christemeijer nauwelijks onder; in de uitgave van 1840 heeft hij over 'het vlek Hilversum, zeer aangenaam gelegen in een schoon dal, door eenen halven kring van heuvelen omgeven, en in de nabijheid van fraaije boschrijke dreven waardoor het eenen lusthof gelijkt' en verder 'Sedert verscheidene jaren hebben er zich vele Kunstschilders gevestigd...'

Ongerept natuurschoon in rijke afwisseling, vergezichten vanaf 'Trompenbergjen', een boomrijke heuvel de 'Boomberg', paarse heidevelden en gele boekweitakkers, schapen op drift en melkezels op melkpad naar de weidemeenten, een lommerrijke Kerkbrink, een dal met kleine 'behuizinghen' aan de vaart. Belangrijk was dat het dorp niet alleen dit natuurschoon vertoonde maar dat ook de welvaart toenam en daarmee de vraag naar uitingen van cultuur.

Fabrikanten in goede doen kochten schilderijen en notabelen lieten zich portretteren zoals de stadse regent dat in de 17e eeuw deed. Zwaar goudgerand ingelijst hingen ze daar in pronkkamers en bij kunsthandelaren; het winterlandschap naast het zomerlandschap, de klaterende bosbeek naast de loeiende koe, het morgengloren naast het avondrood. Als in een museum zo hingen ze daar te kijk; als een symbool van welstand en status tegelijk!

In onze wereld van snelheid en dynamiek weten

James de Rijk, *Boerendeel met koestal (fragment)*, ongedateerd (coll. Gemeente Amsterdam).

wij met deze droomwereld vol hunkering en nostalgie niet zo goed raad meer. Of toch nog wel? Het oeuvre van deze schilders beleeft juist nu een weer groeiende belangstelling. De Romantici trekken steeds meer bewonderende kijkers op tentoonstellingen en grage kopers op kunstveilingen.

Christemeijer, Van der Aa en anderen kunnen over de schoonheid rond Hilversum lyrische verhalen schrijven, de schilders moesten maar zien dat ze met al dat schoons brood op de plank kregen. Het schildersvak was van oudsher een onzekere weg naar rijkdom. In de vorige eeuw vond men het een deftig beroep dat niet voor iedereen was weggelegd. Leerlingen van bemiddelde en dan ook nog kunstlievende ouders hadden een voorsprong zoals overigens bij alle studies van toen. Dilettanten en minder gefortuneerden deden er beter aan iets anders als hoofdberoep te kiezen. Voor de hand lag een loopbaan als decoratie-, rijtuig- of huisschilder. Een combinatie met het beroep van postmeester kwam ook nog wel eens voor. Welke weg naar het kunstenaarschap heeft James de Rijk moeten volgen?

Zijn afkomst en jeugdjaren (1806-1828)

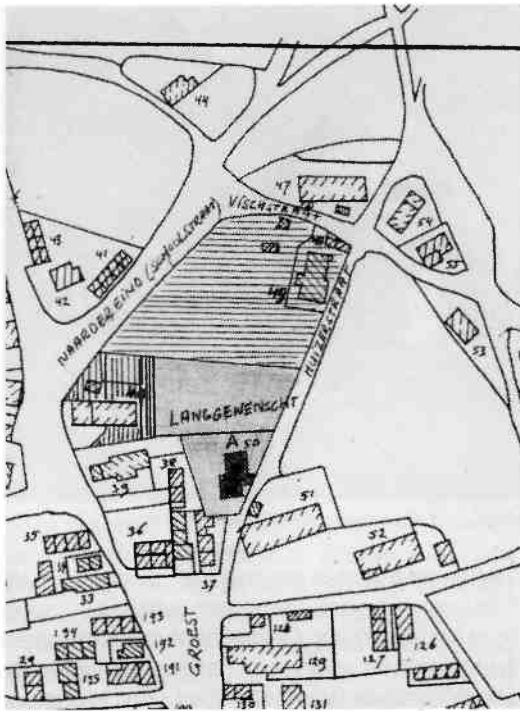
James de Rijk werd geboren in Hilversum op 17 mei 1806. In het doopboek van de "Roomsche Catholyke Statie" (parochie) van Sint Vitus Hilversum staat zijn naam: Jacob de Rijk, zoon van Jacob Willems de Rijk en Elisabeth Buchle; even

verder staat nog in het register geschreven James; een Engelse voornaam waarmee Jacob door het leven gaat. De doopgetuige van James is een tante van hem, een halfzus van vader Jacob Willems de Rijk, Gebje Perk. En de pastoor die James doopte was Bernardus van der Linden die vanaf 1803 in de parochie werkzaam was, de derde pastoor die na de reformatie in Hilversum dit ambt weer officieel mocht bekleden.

Zijn parochie telde 1800 rooms-katholieken, een aantal dat ongeveer de helft van de dorpsbevolking uitmaakte. Het eenvoudige kerkhuis waarin James de Rijk gedoopt werd dateerde van juli 1786. Van regeringswege mochten de rooms-katholieken hun godsdienst weer uitoefenen in een eigen kerkgebouw mits het gebouw van buiten niet op een kerk leek. Daarom werd het een kerkhuis genoemd. Daarvóór werd eerst nog gekerkt in een schuurkerk die boer Kool in zijn boerderij op de Groest hoek Sint Annastraat beschikbaar stelde. Het gebouw stond aan het begin van het Veeneind, bijna op dezelfde plaats waar nu de statige neo-gotische Sint Vituskerk van de bouwmeester Cuypers al meer dan een eeuw de Emmastraat siert.

James was niet de eerste zoon uit het huwelijk van Jacob Willems de Rijk en Elisabeth Buchle. Eerder, op 12 mei 1803, was een zoon James geboren die al voor zijn tweede levensjaar overleed.

Het is bekend dat de tantes Gerritje en Gebje

Het huis Lang Gewenscht in wijk A, nummer 50. Horizontaal gearceerd de aankoop door James de Rijk in 1836. Verticaal gearceerd de aankoop in 1875.

Perk en ook grootmoeder Marritje van Kampen aan de opvoeding van James veel hebben bijgedragen. Zijn moeder had het gezin voorgoed verlaten toen James 13 jaar was.

De vader van James was kleermaker van beroep. Een oud beroepenboek uit de vorige eeuw vermeldt dat *'de kledermaker in alle stoffen werkt die door de wever vervaardigd worden en dat om goede kledingstukken te maken een langdurige oefening wordt gevorderd in vlijt, opmerksaamheid, nauwkeurigheid en goede smaak'*. Ook een kunstschilder zal deze eigenschappen moeilijk kunnen missen. De vaardigheden en ambities van vader Jacob zullen meegeholpen hebben om de kunstzinnige aanleg van zoon James te ontwikkelen.

James groeide op in het huis dat de naam "Lang Gewenscht" droeg; op de kaart Hilversum van 1850 met wijkindeling werd dit huis aangegeven in Wijk A 'huisnummer 50', aan de noordelijke rand van het toenmalige dorp. Wijken werden ad-

ministratief aangeduid met letters van het alfabet; dit systeem was tijdens de Bataafse Republiek door de Franse bezetters ingevoerd. Het huis met erf werd begrensd door het Naardereind (later Schoolstraat), de Vischstaat en de Huizersteeg (later Huizerstraat) op het punt waar de Groest eindigde, het huidige Langgewenst. Op dit terrein wordt nu de markt gehouden.

De toegang tot het grote woonhuis lag aan de kant van de Huizersteeg. Het woonhuis werd herenhuis of zelfs hofstede genoemd. Het was omgeven door een tuin en een stuk bouwland met een oppervlakte van 2000 vierkante meter. Dergelijke huizen – met drie kamers en nog een tuinkamer en opkamer en een kleermakers-atelier, met keuken en kelders, met bovenslaapkamers, voor- en achterzolders – waren er niet veel in het dorp. Naar buiten toe kwam meteen de welstand van de bewoners tot uiting.

Door koop maar vooral door vererving had Jacob Willems de Rijk nog meer huizen met grond in Hilversum in eigendom. Een burgerwoonhuis met schuin daarachter nog een huis verdeeld in zeven woningen aan de Groest ter hoogte van de Spuisteeg en een huis van vier woningen dat grensde aan de Kampstraat. Bovendien nog 2800 vierkante meter grond met eikehakhout en bouwland met houtwallen ten zuiden van de Hoge Laarderweg en het Geuzenwe(e)gje waar later rond 1870 de spoorlijn werd aangelegd. Dan had Jacob Willems nog een kleiner perceel eikehakhout bij de Hoge Naarderweg.

James de Rijk stamde rechtstreeks uit een Hilversumse erfgooiersfamilie, van moeders kant vermengd met 'eenig engelsch bloed'. De moeder van James was afkomstig uit de buurt van het Overijsselse Goor. De officiële registratie van de roepnaam James was voor een Hilversumse dorpeling niet alledaags te noemen.

De oudst bekende vermelding van de naam De Rijk staat in het 'koptiendenboek' van Hilversum waar in het jaar 1537 Jacob Dirckse Rijks is ingeschreven. In 1566 komt de naam Jacob Willems Rijks in de registers voor. De namen Rijcker, Rijcken, Rijcksen en De Rijck vinden we steeds terug op de Erfgooierslijst van 1708 en ook in de registers van de 'Roomsche-Catholieke Statie Sint Vitus' van Hilversum. Zij allen waren landbouwers met erfelijke rechten op het gebruik van Gooise gronden.

Ongedateerd portret van James de Rijk.

Het recht om akkers te bebouwen, de heide te gebruiken voor hun schapen, koeien te laten weiden en hout te halen uit de bossen hadden de Gooise boeren al in de 13e eeuw van de graaf van Holland Floris V of een van zijn directe opvolgers gekregen. Door de eeuwen heen hebben de Gooiers onafgebroken van dit recht gebruik gemaakt. Toen de boeren in 1836 het grootste deel van de gronden in eigendom verkregen verdeelden zij die niet onder elkaar maar gebruikten de gronden gemeenschappelijk. Later, in 1912, werd voor de afstammelingen van die boeren van vader op zoon en wonende in 't Gooi hun – voor Nederland unieke – samenwerking vastgelegd in de Erfgooierswet.

Een goede scholing voor een kunstzinnige jongen

De ouders van James waren in de gelegenheid om hun enig kind en stamhouder een goede scholing en opvoeding te geven. Het toenmalige dorp Hilversum was weliswaar klein maar telde al een aantal uitstekende onderwijsmogelijkheden.

In 1812 werd er een 'Instituut voor Jongeheeren' gevestigd en omstreeks 1835 was er een In-

stituut voor onderwijs in 'Fransch, Hoogduitsch en Engelsch' dat 20 leerlingen telde. De grootste bewoners van de 's-Gravelandse buitenplaatsen hadden behoefte aan hoogwaardig onderwijs ter plaatse. Ene Monsieur Baudet leidde aldaar in dezelfde jaren een Franse kostschool die op een bepaald moment maar liefst 170 leerlingen telde. In 1831 kreeg zijn dochter (?) Mejuffrouw T.A. Baudet, vergunning voor het houden van een kost- en dagschool voor meisjes aan de deftige 's-Gravelandseweg. Deftig, want wat eerst een mul zandpad was geweest hadden 's-Gravelandse grondbezitters tot een bestrate 'allee' gemaakt omdat zij een goede verbinding van Amsterdam naar Amersfoort wilden.

Zonen en dochters uit Hilversumse fabrikteursfamilies en van families uit de handelsstand van Amsterdam en Utrecht werden 'en pension' naar dergelijke scholen gezonden.

Een voorbeeld van een Amsterdammertje dat in Hilversum op kostschool ging was de uit een koopmansfamilie afkomstige Jacobus Abels. Een belangrijk motief daarbij was de mogelijkheid om vooral artistieke gaven aan de scholen hier te laten ontwikkelen. Jacobus Abels had aanleg en werd een verdienstelijk schilder en tekenaar. Vooral omdat hij voor zijn opleiding naar Hilversum werd gezonden 'waar het voorbeeld der vele verdienstelijke kunstenaars, die toen aldaar gevestigd waren, in hem de liefde tot de kunst deed ontwaken en zijne volgende loopbaan bepaalde' zo schreef de kunstcriticus Immerzeel in 1855.

Ook James de Rijk kreeg onderwijs op deze kostschool, die tevens dagschool was. Het is geen toeval dat James de Rijk en Jacobus Abels in de jaren 1822-1824 daarbij hun eerste tekenlessen kregen van de in Hilversum wonende kunstschilder Jan van Ravenswaay, die een leerling was van de nationaal bekende Pieter van Os.

In achtereenvolgende jaren woonden en werkten hier Pieter Gerardus van Os (1819-1830) en Barend Cornelis Koekkoek (1826-1828 en 1833-1834). Zij waren de coryfeeën van de Nederlandse Romantiek. Pieter van Os was vooral bekend door zijn dierschilderingen met als grote voorbeeld Paulus Potter. Barend Koekkoek ontleende zijn faam in het bijzonder aan zijn knoesti-

Ongedateerd portret van Pieter Gerardus van Os door H.W. Caspari.

ge boomlandschappen. Jan van Ravenswaay was de eerste leerling van Jordanus Hoorn uit Amersfoort en studeerde daarna bij Pieter van Os, die voordat hij in 1819 naar Hilversum kwam nog vijf jaar in 's-Graveland woonde.

In kringen van gegoede families behoorde onderricht in dansen en pianospel maar vooral in tekenen tot de opvoeding. Deze uitingen van kunstzin gaven luister aan het huiselijke leven.

Dominees-dochter Keetje Bruins uit 's-Graveland schreef in haar dagboek van 1826 dat zij al heel vroeg met haar zuster les in tekenen kreeg, en wel 'van zekeren mijnheer Renting' een man met een houten been, schreef zij er ten overvloede nog bij! Zij vond hem een middelmatig schilder van stillevens, maar een goed en geduldig onderwijzer!

Alweer wordt een schilder in het dorp bij naam genoemd: Johannes Rentinck. Nadat hij een opleiding aan de Utrechtse Tekenen Academie had gevolgd was deze Rentinck omstreeks 1822 naar Hilversum gekomen. Het vak van timmerman en molenmaker dat hij met zijn vader in Nieuwerbrug bij Bodegraven uitoefende had hij prijs moeten geven toen hij door een bedrijfsongeval een van zijn benen verloor. Daarom kende onze negenjarige Keetje hem met een houten been.

Rentinck begon in Hilversum als decoratie- en rijtuigschilder. Hij nam les van Jan van Ravenswaay en schilderde vooral stillevens en binnenhuizen. Ook tekende hij portretten zoals in 1828 dat van de tapijtfabrikant Tijmen de Wit op 84-jarige leeftijd. Ook James de Rijk bezat een werk van Rentinck, een stilleven, dat de tuinkamer van het woonhuis 'Langgewensch' sierde. De schilder overleed in Hilversum in 1846, 'een bedroefde weduwe achterlatende' zo meldde de doods-tijding.

Keetje Bruins vertelde nog dat er in Hilversum een soort van schilder-academie was met vee- en landschapschilders. Zij noemt vervolgens '... van Os, Ravenswaay, later Koekkoek en anderen die een school hadden waar jonge lieden onder hun leiding tot artisten werden gevormd.' Dat was in het jaar 1826. Wat haar opviel? '...Zij droegen allen platte fluweelen mutsen en korte jasjes.'

In 1838 kwam Dr. Van Hengel in het dorp wonen. Als geneesheer zou hij in Hilversum een bijzondere plaats verwerven. Minder bekend is dat hij ook proza schreef en publiceerde. In een letter-

Portret van Tijmen de Wit op 82-jarige leeftijd, geschilderd door Johannes Rentinck (1828).

kundig tijdschrift van 1868 voert hij een student ten tonele die '...thans hier was om het kunstschilderen te leeren...' Na een bezoek aan herberg 'De vergulde Peperneut' werd deze student door een overdaad aan drank in geheel bewusteloze staat, vastgebonden op een ladder, voor de deur van zijn optrekje neergelegd.

Van Hengel gebruikte in dit verhaal een gefingeerde naam voor het logement van de weduwe Cornwallis in de Schrobbebank, een verdwenen steeg bij het Achterom. Aan het logement, zo verhaalde Van Hengel, hing een uithangbord met de naam 'De vergulde Peperneut'. Dit bord was door Piet, de zoon van Hein Esman op 'den Groes', geschilderd en Piet kreeg deze opdracht 'vanwege zijn doorslaande proeven van aanleg voor de edele schilderkunst'!

Uit dit citaat en uit vele andere bronnen van die tijd blijkt dat schilders en studenten duidelijk in Hilversum aanwezig waren waarbij in de dorpsroddels geducht over dit 'vreemde' volk gesproken is.

Jan van Ravenswaay en zijn leerlingen

De eerste en voor zover bekend ook enige leermeester van James de Rijk was Jan van Ravenswaay. Deze woonde dicht bij huis, aan het begin van het Moleneind (nu Vaartweg). Nog voor het begin van de "Franse tijd", in 1789, zag Jan van Ravenswaay in Hilversum het levenslicht. Zijn vader Cornelis van Ravenswaay was fabrikant van katoenen baai of Hilversums 'streept'. De familie was geparenteerd aan de oude Hilversumse geslachten De Blinde, Perk en Vlaanderen. In 1813 keerde hij naar zijn geboortedorp terug. Als schilder van landschappen met vee had Jan van Ravenswaay toen al landelijke bekendheid verworven. Met enkele onderbrekingen heeft Jan van Ravenswaay tot zijn dood in 1869 in Hilversum gewerkt.

In zijn atelier aan het Moleneind bracht hij leerlingen de eerste beginselen van het tekenen bij. Een belangrijke vaardigheid was het doorzicht (perspectief) tekenen. Daarna kwamen dan de technieken van 'saperwen' (aquarelleren) en olieverven aan bod. De landschappen met vee in de traditie van de 17e-eeuwse schilders Ruysdael, Potter en Hobbema moesten nauwkeurig worden nagetekend en nageschilderd. Als schilders van vooral landschappen met vee, stille-

Ongedateerd portret van Jan van Ravenswaay, geschilderd door Jan Willem Pieneman (coll. Drents Museum, Assen).

vens en stalinterieurs hebben een aantal leerlingen van Van Ravenswaay later uitstekende prestaties geleverd. In hun oeuvre is heel duidelijk de hand van hun leermeester terug te vinden.

Als zijn leerlingen kunnen behalve James de Rijk nog genoemd worden Jacobus Abels uit Amsterdam, die trouwde met een dochter van Pieter G. van Os; Pieter Dubourcq, ook een koopmanszoon uit Amsterdam; Pieter Guise die omdat zijn vader een functie op de domtoren van Utrecht had, geregistreerd staat als 'gebooren op den Dom te Utrecht'. Pieter huwde met de dochter van Jan van Ravenswaay. Verdere leerlingen waren Remigius Haanen uit Oosterhout, Frederik Kruseman uit Haarlem, de neef van Jan van Ravenswaay, Johannes van Ravenswaay Gzn en de zus van Johan, Adriana, dan nog Pieter Plas uit Alkmaar en de al eerder genoemde Johannes Rentinck.

In de leerlingtijd bij van Ravenswaay, de jaren 1823-1825, maakte James kennis niet alleen met de vaardigheden van zijn leermeester maar ook

De kippenfamilie door Albert Verhoesen (1858), leerling van Jan van Ravenswaay en studiegenoot van James de Rijk.

met die van de andere leerlingen. Een van hen was Albert Verhoesen, die even oud was als James. Deze Utrechter ontwikkelde zich tot een verdienstelijk schilder van vee waarbij bijna altijd kleurrijke hoenders aan zijn schilderijen een apart cachet verleenden.

Nog een kunstschilder woonde en werkte in Hilversum, Johannes Esman. Hij werd er op 13 december 1793 geboren en leerde tekenen en schilderen van zijn vader Harmen Aertsen Esman, een huis- en letterschilder en een verdienstelijk tekenaar in zijn vrije tijd. ('Harmen Esman van de Groes' is de schilder van het uithangbord voor 'de Peperneut' waarover dokter van Hengel schreef). Samen met zijn zoon had Harmen een winkel in teken- en schildersmaterialen die voor de hier vertoevende kunstschilders ongetwijfeld een ontmoetingsplaats is geweest. Als zij er hun verf, penselen en lijsten kochten kon een ge-

sprek over het artistieke leven binnen en buiten het dorp niet uitblijven.

Johannes Esman had een voorliefde voor het schilderen van stillevens, vooral met wild. Hij verdiende daarmee op wat latere leeftijd in 1837 een bekroning van de Maatschappij Felix Meritis (Gelukkig door Verdiensten) in Amsterdam.

Het is deze kleine kunstwereld die zich in Hilversum had samengetrokken waarmee de jonge James de Rijk regelmatig in contact kwam. Hij maakte goede vorderingen. Als 18-jarige mocht hij in 1824 zijn eerste werk in Amsterdam exposeren. Het was op een verkooptentoonstelling die sinds 1808 elke twee jaar bij toerbeurt in Amsterdam en 's-Gravenhage werd gehouden. Soms waren er wel meer dan 100 inzendingen op deze exposities waarbij dan een dertigtal dat in aanmerking kwam voor een bekroning anoniem bleef.

James de Rijk zal nooit de illusie hebben gehad om Jan Willem Pieneman te evenaren die in datzelfde jaar 1824 zijn magnum opus 'de Slag bij Waterloo' voltooide. Op een doek van zes bij acht meter schilderde Pieneman in opdracht van de kunstbevorderende koning Willem I de nederlaag van Napoleon in 1815, een heldhaftige gebeurtenis waarop de Hollanders erg trots waren. De vaderlandsliefde na de Frans-Bataafse tijd tentoongesteld! Pieneman toucheerde de fabelachtige som van veertigduizend gulden voor dit oeuvre, maar hij speelde dan ook handig in op de geest van de tijd. Later kwam daar nog eens vijftigduizend gulden bij uit opbrengst van entreegelden. En dan te bedenken dat een dienstmeid f 45,- tot f 70,- per jaar met kost en inwoning verdiende en een Hilversumse wever met hard werken in 66 uren per week f 5,- tot f 7,- thuis bracht.

In 1818 had Pieneman al een ander historiestuk voltooid: 'de Slag bij Quatre-Bras'. Dit werk kreeg een plaats in de Waterloozaal van het paleis Soestdijk. Op Soestdijk hangt overigens ook werk van Jan van Ravenswaay. Het is een schildering uit 1847 van het paviljoen bij Soestdijk met daaromheen afbeeldingen van twaalf landschapjes uit de omgeving van het paviljoen.

Om op de verdiensten van kunstschilders uit die tijd nog even terug te komen. De beroemde landschapschilder Barend C. Koekkoek ontving voor zijn beste schilderij, een landschap bij winter, f 3035,- en dat was goed betaald. De mindere vakbroeders waren al blij met een opbrengst van f 1000,- voor een schilderstuk en f 75,- tot f 100,- voor een tekening. Pieneman had het dus gemaakt! Zo'n 'succes-story' moet op jong talent indruk hebben gemaakt en zeker ook op James de Rijk.

Na zijn succes op de verkooptentoonstelling in Amsterdam nam James met nieuw werk in 1825 deel aan tentoonstellingen in het Paviljoen 'Welgelegen' (nu in gebruik als Provinciehuis) en ook in het Teylersmuseum, het oudste museum van Nederland, beide gevestigd in Haarlem. In Willem I had het jonge koninkrijk een overtuigend stimulator van alle kunst van die dagen. Het was de koning zelf die de aanzet gaf tot de stichting in het Paviljoen in Haarlem van een 'Kunstgalerij der Werken van Levende Nederlandsche Meesters'. Na 1835 echter diende het Paviljoen alleen

Ongedateerd portret van Barend Koekkoek.

nog als bewaarplaats van het Koninklijk Museum van Moderne Kunst. Met moderne kunst werd de stijl van de Romantiek bedoeld. De naam Romantiek kende men niet; deze stamt uit veel latere tijd waarbij nog komt dat de betekenis en het begrip van land tot land verschilde.

Studiereizen naar Westfalen en de Ardennen

In de jaren 1827 en 1828 maakte James de Rijk studiereizen naar het vlak over de Duitse grens gelegen Bentheim. Deze omgeving was bij veel kunstenaars erg in trek. Jacob van Ruysdael, het grote voorbeeld van de Romantici, schilderde al een eeuw eerder het kasteel Bentheim temidden van een decor van rotsblokken, en met een omgevallen boomstam bij een waterval. De natuur in al haar schakeringen en daarbij een burchtruïne moesten ook James de Rijk voldoende inspiratie geven. 'Terug naar de natuur!' dat was het motto. Schoonheid als voornaamste doel van de schilderkunst. Barend Koekkoek had het over: 'een klap van de natuur krijgen'.

De schetsen die de schilder tijdens de reis maakte werden mee naar huis genomen. In het

Studieblad met manden door James de Rijk (1823) (coll. F. Renou).

atelier dienden zij als voorbeeld en sjabloon en zo werden in natuurgetrouwe kleuren fantasie-landschappen gecomponeerd die een bevallige schijn van de werkelijkheid toonden. Tot in de kleinste details – met ragfijne penselen – werd alles netjes op doek of paneel overgebracht en daarna moest het werkstuk nog glad als een spiegel worden afgelakt. Dat was de doorsnee smaak van die dagen: herkenbaarheid, sfeer en technische perfectie. De schilderkunst bleef een reproductie- en atelierkunst. De naar de natuur gemaakte schetsen werden goed bewaard in mappen om zo opnieuw voor andere arrangementen dienst te kunnen doen.

Een ander geliefd reisdoel was het gebied van de Belgische Ardennen. In 1826 ondernam James een tocht naar België samen met zijn jongere kunstvriend Pieter Fredrik van Os, de zoon

van de eerder genoemde Pieter Gerardus. De jonge Van Os moet een meer dynamische aard hebben gehad dan James. Alhoewel Pieter Fredrik een middelmatig schilder was sloeg hij later een vooruitstrevende richting in de kunst in en vormde hij zo een schakel in de overgang van de romantische stijl naar die van de Impressionisten, de vrije-natuurschilders. In Haarlem werd hij in 1855 de leermeester van Anton(y) Mauve.

In december 1828 werd James de Rijk toegelaten tot de Academie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam waarvan Jan Willem Pieneman in die tijd directeur was. Op deze 'hoge'school werd aan veelbelovende en gevorderde leerlingen les en advies gegeven. Teken- en schilderprestaties werden daar kritisch beoordeeld en de beste werken met medailles bekroond. Op de teken-academies werd niet van leerlingen maar van le-

Studieblad met koeiekoppen door James de Rijk (1826) (coll. F. Renou).

den gesproken. De leden betaalden een jaarlijkse contributie van zo'n honderd gulden.

Les en advies halen in Amsterdam bracht overigens weer zijn eigen problemen met zich mee. De reis daar naar toe was toen een hele onderneming waar ruim tijd voor moest worden uitgetrokken. Afstanden binnen het Gooi werden meestal te voet afgelegd, maar voor verdere reisdelen was men aangewezen op trekschuit of diligence. Omstreeks 1845 reden de gele koetsen van Buwalda vanaf de Hilversumse Kerkbrink dagelijks op Nieuwersluis en Vreeland. Vanaf Nieuwersluis kon men per spoor verder reizen naar Amsterdam of Utrecht.

De trekschuit vertrok vanaf het 'Gooische gat' bij de Vaart en had om naar Amsterdam te varen zeven uren nodig; een diligence reed de afstand in de helft van deze tijd maar wel met minder comfort en tegen een vier tot vijf maal hogere prijs.

Niet alleen het schilderachtige landschap van Hilversum en de omliggende dorpen zal een reden zijn geweest dat kunstschilders er gingen wonen. De bereikbaarheid van de steden Amster-

dam, Haarlem, Utrecht en Amersfoort zal daarbij zeker een rol hebben gespeeld. In deze steden immers waren de tekenacademies en de kunstgenootschappen gevestigd. Daar ook werden regelmatig tentoonstellingen gehouden waar de kunstschilders gemakkelijker in contact kwamen met kunstverzamelaars en met de kunsthandel.

Maar ook Hilversum zelf werd groter en volwassener. In het eerste kwart van de 19e eeuw groeide de bevolking hier van circa 3500 naar bijna 4400 inwoners. Opgericht werd in die periode onder andere de Maatschappij tot Nut van het Algemeen (1824). Behalve dat deze vereniging zorgde voor enkele sociale voorzieningen zoals het oprichten van een bewaarschool, het geven van kosteloos onderwijs en het lenigen van de armoede had het Nut ook een culturele taak. Vooral in de wintermaanden werden studieavonden of voorstellingen georganiseerd. Jan van Ravenswaay en Pieter van Os waren bij de oprichting van deze vereniging actief betrokken.

(wordt vervolgd in *Eigen Perk* van september 1996)